

Kadı Mahkemeleri ve Toplumsal Adalet: Osmanlı Klasik Döneminde Çözümler ve Usuller

Celalettin UZUN | orcid.org/0000-0002-7465-3309 | cuzun@bingol.edu.tr

Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Bingöl, Türkiye

<https://ror.org/03hx84x94>

Öz

İnsana yaraşır bir hayatın temel şartları; adalet, eşitlik, hakka saygı ve tüm bunlara riayettir. Her toplumda, insan ilişkilerini kuran ve pekiştiren bu kavramlara yüklenen anlamlar toplumdaki topluma ya da zamana göre farklılaşabilmektedir. Ancak bu kavramlar her toplumda hayatın en temel kaidelerini oluşturmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı yönetim geleneğinde adalete büyük bir ehemmiyet verilmiş ve her kazada kadıların başında bulunduğu adalete dayalı güvenilir bir yargı sistemi oluşturulmuştur. Kadı mahkemelerinin oluşturduğu adil yargılama sistemi sayesinde Müslüman ahalinin dışında Gayrimüslim ahalinin önemli büyük bir kısmı da kendi aralarındaki problemleri konuları çözmek için İslami hükümlerle yargılanma yolunu tercih etmiştir. Yapılan bu çalışmayla da bir kısım şer'îye sicili defterlerinden yola çıkılmak suretiyle kadı mahkemelerinin yargılama yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Böylece bu mahkemelere getirilen sorunların ne şekilde kovuşturulduğu, mahkemelerde anlaşmazlıklara getirilen çözümlerde takip edilen usullerin neler olduğu ile bu mahkemelerde adaletin nasıl sağlandığı ve ahalinin bu mahkemelerin olanaklarından nasıl istifade ettiği gibi soruların cevaplarına yer verilmiştir. Bununla birlikte çalışmada bugün mutlak ve kesin bilgi olarak genel kabul gören bir kısım yargıların her zaman her yerde aynı şekilde uygulanmadığı sonucuna da ulaşılmıştır. Öte yandan yapılan çalışmayla kadı mahkemelerinde zamanın imkânlarından hareketle suç ve suçluyu tespit etmek amacıyla yargılamada kabul gören ve etkili olan şahit beyanı ile toplumun tanıklığının dışında günümüzde olduğu gibi ispata yardım eden her türlü ipucu, iz veya işaret ya da kriminal bulgular ve bilirkişi görüşünün kullanıldığı görülmüştür. Yine özellikle toplum düzenini derinden sarsan ve kamuyu ilgilendiren soruşturmanın genelde taşranın üst düzey askeri yetkililerinin veya bunları temsil eden kişilerin huzurunda gerçekleştirildiği yapılan çalışmada tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı Toplumu, Mahkeme, Adalet, Yargı, Kadı.

Atıf Bilgisi

Uzun, Celalettin. "Kadı Mahkemeleri ve Toplumsal Adalet: Osmanlı Klasik Döneminde Çözümler ve Usuller". *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Temmuz 2025), 728-755. DOI: 10.69576/ihya.1637456

Geliş Tarihi	11 Şubat 2025
Kabul Tarihi	02 Mayıs 2025
Yayın Tarihi	20 Temmuz 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	<p>Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.</p> <p>Bu dergide yer alan yazılarda ifade edilen görüş ve değerlendirmeler, yazarlarının kişisel fikirlerini yansıtır; derginin kurumsal görüşü olarak kabul edilemez. Makale içeriklerinin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlara aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu konuda herhangi bir sorumluluk üstlenmez.</p>

Qadi Courts and Social Justice: Legal Remedies and Procedures in the Classical Ottoman Period

Celalettin UZUN | orcid.org/0000-0002-7465-3309 | cuzun@bingol.edu.tr

Assoc. Prof. Dr., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Bingöl, Türkiye

<https://ror.org/03hx84x94>

Abstract

The fundamental conditions for a life befitting human dignity are justice, equality, respect for rights, and adherence to all these principles. While the meanings attributed to these concepts—which establish and reinforce interpersonal relations—may vary across societies or over time, they nonetheless constitute the foundational norms of life in every community. Within this framework, the Ottoman administrative tradition attached great importance to justice and established a trustworthy judicial system based on fairness, headed by judges (qadis) in every district. Owing to the fair adjudication system shaped by qadi courts, a significant portion of the non-Muslim population, in addition to the Muslim subjects, preferred to resolve their disputes according to Islamic legal principles. This study aims to provide information about the judicial procedures of qadi courts by examining selected *şer'iyye* (Islamic court) records. It explores how legal matters brought before these courts were prosecuted, the procedural methods followed in resolving disputes, how justice was ensured, and how the local populace benefited from the judicial services of these courts. The study also reveals that certain legal interpretations, which are today regarded as universally valid and absolute, were not always applied in the same manner across all contexts and locations. Furthermore, the research demonstrates that, in addition to witness testimony and public recognition—both of which were essential for identifying crimes and criminals in qadi courts—any form of evidence that aided in proof, such as clues, traces, signs, forensic findings, or expert opinions, were also utilized in judicial proceedings. Notably, the study finds that investigations of cases that seriously disrupted public order or involved broader communal interest were often conducted in the presence of high-ranking provincial military officials or their representatives.

Keywords: Islamic Law, Ottoman Society, Court, Justice, Judiciary, Qadi.

Citation

Uzun, Celalettin. "Kadi Courts and Social Justice: Solution and Procedures in the Classical Ottoman". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/2 (July 2025), 728-755. DOI: [10.69576/ihya.1637456](https://doi.org/10.69576/ihya.1637456)

Date of Submission	11 February 2025
Date of Acceptance	02 May 2025
Date of Publication	20 July 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 . The views and opinions expressed in the articles published in this journal are solely those of the authors and do not reflect the official position of the journal. The authors bear full scientific and legal responsibility for the content of their articles; the editors and the editorial board assume no responsibility in this regard.

Extended Abstract

The Ottoman Empire's organizational structure along with its military success was of great importance in becoming a world state in a short time. However, the most important element in enabling communities of different colors, races and religions to live together over a wide geography, with very different cultures, for centuries was the management system it established based on justice. In this context, the Ottoman Empire, which adopted Islamic law since its foundation and tried to apply it in every field, created a reliable judicial system headed by judges in every district. Thanks to the fair trial system established by the kadi courts, a large part of the non-Muslim population, as well as the Muslim population, chose to be tried according to Islamic provisions in order to solve their problems among themselves. In the present study, the trial methods of the Kadi Courts are included based on some Sharia Registry Books. In this way, answers to questions such as how the problems brought to these courts were prosecuted, what were the procedures followed in the resolution of disputes brought by these courts, how justice was provided in these courts, and how the people benefited from the facilities of these courts were sought. It was concluded that some judgments were not always applied in the same way in all places, cases would be appealed by a higher court or such cases could only be heard by Sultan's order, it was generally accepted as absolute and definitive information in the study that the defendant was not obliged to bring evidence to prove his/her innocence regarding the functioning of the court, only the defendant could be asked for an oath, and a case that was duly heard by the kadi court could not be re-tried in principle by the local court. On the other hand, it was seen in the present study that all kinds of clues, traces or signs or criminal findings and expert opinion were used in these courts to determine the crime and the criminal based on the possibilities of the time as well as the witness statements, which were generally accepted and effective in the trial and the testimony of the society, as it is today. It was also determined in the study that the investigations that deeply shook the social order and concerned the public were generally performed in the presence of the high-ranking military officials of the provinces or the people who represented them. In this way, these officials, who did not interfere with the operation and judgment of the court, indirectly contributed to the decision of kadis in line with the law by being the followers of the court processes on behalf of the conscience of the society. For this reason, although the kadi was a key figure in the legal life of a county, military officials also played important roles in courts in the search for justice and the truth. The public always took their place in court to testify, which Islamic law sees as the cornerstone of the judicial process. However, members of the public often served as mediators. The kadi would also approve of their solutions to local disputes. In this context, disputes between plaintiffs and defendants could be resolved in a contentious manner by the decision of the judge, or they could be concluded through agreement thanks to the solution suggestions offered by the mediators to the parties. Another factor that was effective in the decision-making of some cases in the Kadi courts was the written documents recorded by state officials. Additionally, the time taken to open the case was important. Because it seems that some cases are not accepted by the court because a certain period of time has passed. However, although there were certain principles for the application of statute of limitations in the case, these principles were not applied in the same way everywhere in every period. The people always took their place in court to testify, which

Islamic law considered to be the cornerstone of the judicial process. However, people from the public often also took on the role of mediator. The judge approved the solutions they found for local disputes. In this context, disputes between plaintiffs and defendants could be resolved through a contested decision by the judge, or they could be resolved through agreement, thanks to the mediators' proposed solutions to the parties. The plaintiff or the person who was convicted as guilty, who did not find the decision given in the local court to be fair, could report this situation to the capital and have the case retried or investigated by independent persons. The decision made as a result of the investigations could have been approved by the superior court, or the local court could have been asked to reconsider its decision. For this reason, the last resort in the search for truth regarding justice was Divanı Humayun.

Giriş

Adalet; davranış ve hükümde doğru olma, gerçeğe uygun hüküm verme, eşit kılma ve eşit olma gibi anlamlara gelen bir mastar isimdir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde genellikle “denge, düzen, eşitlik, denklik, hakka göre hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi manalarda kullanılmıştır.¹ Bu sebepten idarede ve sosyal ilişkilerde adâlet İslâm'ın ve insanlığın hedefi olmakla birlikte, belli bir davranışın ve uygulamanın her dönem ve her yerde adâleti sağlayıp sağlamadığı konusu önemli bir sorun teşkil etmektedir.²

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren adaletin sağlanmasına büyük önem göstermiştir. Ülkenin ve toplumun huzur ve saadetinin sağlanabilmesinde temel prensip olarak adâlete dayalı bir yönetim sisteminde görmüştür.³ Devlet ve toplumun birlikteliğini ifade eden ve yönetimin temel dayanağını teşkil eden bu kavram *Daire-i Adliye* şeklinde adâletin merkezî konumunda olduğunu gösteren bir ilke olarak yerini almıştır.⁴ Böylece Osmanlı Devleti ve yöneticilerinin en önemli vazifesi ülkede adâleti icra etmek ve adalet üzere bir toplum düzeni sağlamak olmuştur. Zira adâleti ayakta tutan bir devletin ayakta duracağı, adâleti elden bırakan bir devletin ise yok olmaya mahkûm olacağı düşüncesi, klasik dönem Osmanlı siyasetinin temel prensiplerinden biri olmuştur.⁵

¹ Mustafa Çağrırcı, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), I/341-343.

² Hayreddin Karaman, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), I/343-344.

³ M. Akif Aydın, “Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları* 24 (2004), 37.

⁴ Adalet dairesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlker Kömbe, “Dünya Düzeninin Temelleri: Adalet Dairesi Literatürüne Giriş”, *Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 18/35 (2013), 130-198; Hüseyin Yürük, “Osmanlı Devletinde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa”, *Adalet Dergisi* 2/65 (2020), 633-634; Yavuz Kısa, *Savaşlar Döneminde Anadolu Şehirleri İkinci Viyana Kuşatma'sından Pasarofça Antlaşması'na (1683-1718) Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2023), 70.

⁵ Ejder Okumuş, “Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi”, *SBArd* 5 (Mart 2005), 47-50.

Osmanlı literatürü incelendiğinde adâletin ancak şeriatla sağlanacağı görüşü hâkimdir. Şeriatla adaleti sağlamak son derece önemli olduğundan, yöneticilerin şeriatı yüze çevirmelerinin, devletlerinin yok olmasına neden olacağı düşüncesi vardı.⁶ Bu sebeptendir ki, ilk Osmanlı sultanları hukukî kaideler koyarken, hatta önemli siyasi kararlar verirken İslam hukuk bilginleri olan fakihlere danışmışlar; daha sonra aynı amaç için şeyhülislamlık makamını kurmuşlardır.⁷ Dolayısıyla kamu düzeninin korunmasında ve adâletin sağlanmasında şer'i hukuk sisteminin önemli bir yeri vardı. Bu çerçevede her kazada bulunan kadı mahkemelerinin temel dayanağını bu hukuk sistemi oluşturmuş ve kadı meşruiyetini şeriatı almıştır.⁸ Öte taraftan kadıda aranan niteliklerin başında mükemmel bir şer'i hukuk bilgisine sahip olması gelmekteydi.⁹ Ancak şeriate vakıf olan kadılar, hem fermanlara, hem de yerel örf'e göre hüküm verirdi. Kadılar şeriate, kanuna ve örf'e dayanarak eylemlerin yasal olup olmadığını araştırır ve karara bağlardı. Bu üç hukuk kaynağının düzenlediği alanlar birbirinden tamamen ayrı değildi. Bunların tümü, özellikle idari uygulamalarda, kadının kararlarının temelini oluştururdu.¹⁰

Hukukun temel amacı toplumsal düzeni, emniyeti, barışı, eşitliği ve adâleti sağlamaktır. Kurulduğu dönemden başlayarak bunu nazari olarak her alanda tatbik etmeye çalışan Osmanlı Devleti de güçlü ve pratik adâlet nizamnamesi sayesinde geciktirilmeden ilerleyen dava süreçleriyle,¹¹ adil addedilen kadılarıyla hükmüne güvenilen bir yargı sistemi oluşturmuştur. Bu durumu gözler önüne seren arşiv belgeleriyle birlikte çok sayıda yabancı seyyahın gözlemleri ve değerlendirmeleri de mevcuttur.¹² Öyle ki, mahkemenin tarafsızlığına duyulan inanç sayesinde Müslüman ahali ile birlikte Gayrimüslim tebaa da uzun zaman kendi aralarındaki anlaşmazlıkları belgelerde meclis-i şer'iyeye veya mahfel-i kazâ şeklinde anılan kadı mahkemelerine götürme yolunu seçmiştir.¹³ Hatta Gayrimüslimler bu mahkemelerin hukukî prosedürü bilme ve bu mahkemelerde haklarını

⁶ Okumuş, "Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi", 47-50.

⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet* (İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2018), 50.

⁸ Pangulu, "Mahkeme", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1978), 7/147; Halil İnalçık, "Mahkeme", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1978), 7/150-51.

⁹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı, Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 30/1, (1975), 118.

¹⁰ Amy Singer, *Kadılar, Kurallar Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1996), 17, 61, 158.

¹¹ En önemli kamu alanlarından biri olan kadı mahkemelerinde hâkimlerin bağımsızlığı prensibi uygulanmaktaydı. Üzerlerinde mülki âmirlerin hiçbir otoritesinin bulunmadığı kadılar, doğrudan merkeze bağlıydılar. Bu özellikler, kadı mahkemelerinin suç ve suçlunun tespiti hususunda süratli hareket etmesini ve karar alıp uygulamasını kolaylaştırmaktaydı. Hatta klasik dönemde kadı mahkemesinin oldukça süratli ve az masraflı olması devrinin diğer hukuk sistemlerinden ayıran en belirgin özelliğiydi. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", *Bellefen* LXV/61 (2001), 974, 977-978.

¹² Aubry de la Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, çev. Nedim Demirtaş (İstanbul: Kitap Yayın Evi, 2007), 463; Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. Türki Noyan (İstanbul: Kitap Yayın Evi, 2014), 206; Hans Jakob Breüning, *Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk, İstanbul 1579* (İstanbul: Kitap Yayın Evi, 2020), 106; Serpil Gürer, *XVII-XVIII. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2013), 109.

¹³ Hüseyin Yürük, "Osmanlı Devletinde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa", *Adalet Dergisi* 2/65, (2020), 639.

arama konusunda Müslümanlar kadar aktiftiler. Bu nedenle hem Müslümanlar hem de Gayrimüslimler için adalet arayışında kadı mahkemeleri merkezi bir mekanizma oluşturmuştur.¹⁴

Bu çalışma da Osmanlı klasik dönemde¹⁵ kadı mahkemelerine, halkın getirdiği sorunların nasıl kovuşturulduğunu ve bu mahkemelerce anlaşmazlıklara getirilen çözümlerde takip edilen usullerin neler olduğu ortaya konulacaktır. Ayrıca çalışmada kadı mahkemelerinin, toplumsal adaleti sağlama yolunda nasıl bir rol oynadığı ve halkın bu mahkemelerin imkânlarından nasıl yararlandığı ve mahkemenin işleyişi hakkında genel bilgi verilecektir. Böylece, kadı mahkemelerin kapsamlı bir şekilde derinlemesine incelenecektir. Bu amaç doğrultusunda, İstanbul, Diyarbakır, Antep, Harput, Kudüs ve İzmir gibi önemli yerleşim yerlerindeki kadı mahkemelerine intikal eden çeşitli dava süreçleri ele alınacaktır.

Sonuç olarak yapılacak çalışmayla sicil defterlerinden ve mevcut akademik çalışmalarından elde edilen veriler ışığında, kadı mahkemelerinin yargısal süreçte adaleti sağlama yolunda izlediği yöntemler farklı açılardan değerlendirilerek mevcut bilgi birikimine önemli katkı sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca çalışmada mutlak ve kesin bilgi olarak genel kabul gören bir kısım yargıların her zaman her yerde aynı şekilde uygulanmadığı da ortaya çıkartılacaktır.

Kadı Mahkemeleri ve Toplumsal Adalet: Osmanlı Klasik Döneminde Çözümler ve Usuller

Kadının davaları dinleyip karara bağladığı mahkemelerin, kadının evi ya da camilerde olduğu yaygın bir görüş olmakla birlikte,¹⁶ doğrudan mahkeme binası olarak kullanılan kamu binaları,¹⁷ medreseler ve mahkeme için kiralanmış farklı yerler de vardı.¹⁸ Hatta davaların görülmesi için bu mekânların dışında farklı yerler de tercih edile bilirdi. Bu yer

¹⁴ Nevzat Ertan, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Sicillerine Göre Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinin Hukukî Boyutu”, *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)* 1/1 (2015), 50,74.

¹⁵ Osmanlı Klasik Dönemin’in tarihsel sürecini belirlemek konusunda araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Halil İnalçık, bu dönemi 1300-1600 yılları arasındaki süreçle sınırlı tutarken, Feridun M. Emecen ise klasik dönem terimini, Osmanlı kuruluşundan itibaren başlatarak, batının üstünlüğü kabul edildiği 19. yüzyıla kadar götürerek daha geniş bir perspektifle değerlendirmektedir. Yine bazı araştırmacılar hukuki tarih açısından klasik dönemi Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Tanzimat Fermanı’nın ilanına kadar olan süreç ile ilişkilendirmekte ve böylece hukuk sisteminin evrimine odaklanmaktadır. Bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009); Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset* (İstanbul: Timaş Yayınları: 2015), 16; Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, 959. Bu çerçevede yapılan bu çalışmada da Osmanlı Klasik Dönemini 16. Yüzyıla sınırlı tutulmamıştır. 17. ve 18. Yüzyıla ait belge ve bilgilerden istifade edilmiştir.

¹⁶ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017), 67-69; İlhan Akbulut, “Osmanlı Devletinde Adalet Düzeni”, *AÜEHFD* 4/1-2 (2000), 233.

¹⁷ *Harput Şer’iye Sicil Defteri (1654-1655)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 385, 20.

¹⁸ Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Gelişimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 36. Mehmet Öztürk, *Kâdî Şüreyh* (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2023), 78.

bazen olayın geçtiği mahal de olabilirdi. Bu hususlara dair kadı sicillerinde pek çok örnek bulunmaktadır.¹⁹

Hukuki anlaşmazlıkların giderilmesi için mahkemeye müracaat edilerek dava açılması gerekirdi. Ancak hırsızlık ve kazf haricindeki had davaları ile bir kısım tazir suçlarına bakmak için dava şartı aranmazdı. Zira bu gibi konularda dava re'sen açılmış sayılırdı.²⁰

Dava bir kimsenin başka bir kimseden hakkını hâkim huzurunda talep etmesi demektir. Davanın, davacı (müddei), davalı (müddea aleyh) ve dava konusu (müddeabih) olarak temelde üç unsuru vardı. Ayrıca kovuşturmanın gerçekleşebilmesi için davada bir menfaatin bulunması gerekiyordu.²¹

Kadı, taraflar arasında yapacağı yargılamayı alenen icra eder ve herkes yargılamayı dinleyebilirdi. Kadı, davacı ve davalılar arasında köken, renk, dil, din farkı gözetmeksizin, adalet ve hakkaniyetle karar verirdi.²² Taraflardan biri her ne kadar eşraftan ve ileri gelenlerden, diğeri de sıradan bir vatandaş veya biri Müslim diğeri Gayrimüslim olsa dahi, yargılama sırasında tarafları oturtmak, onlara bakışlarını yöneltmek ve söz söylemek gibi yargılamaya ilgili bütün işlerinde tam bir eşitlik içinde hareket etmesi gerekirdi.²³ Şer'iyet Sicil Defterleri'ndeki örnekler bu kurallara temelde uyulduğunu göstermektedir.²⁴

İslam ve Osmanlı Hukuku'nda kişinin suçsuzluğu ve borçsuzluğu esastır. *Berâet-i zimmet* veya *berâtet-i asliyye* denilen bu ilke İslam'ın ilk devirlerinden itibaren görülmektedir. Bu ilkeye göre bir kimse suçu ispat edilene kadar hukuk önünde masumdur. Masumiyet karinesinin iki temel ilkesi bulunurdu. İspat külfeti suçlayana yani davacıya ait olup, sanığın yani davalının suçsuzluğunu ispat etmesi beklenemez ve karşı delil getirmesi istenmezdi. Dava sürecinde en etkili ve önemli yargı ilkesi iddia sahibinin iddiasını ispatla mükellef olmasıydı. Bu ilkenin ikinci neticesi ise şüpheli bir durum halinde, bundan sanığın yararlanacağı kabul edilmesiydi. Zira fiilin ispatı bakımından bir eksiklik kaldığında veya şüphe bulunduğu, sonucun daima sanık lehine olacağına düsturu İslam peygamberinin bir hadisinden hareketle uygulanmaktaydı.²⁵ Dolayısıyla bir vakanın

¹⁹ *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'iyet Sicili* (1104-1113), İstanbul Müftülüğü Şer'i Sicil Arşivi, No. 128, 98b-99ab, *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'iyet Sicili* (1105-1106), İstanbul Müftülüğü Şer'i Sicil Arşivi, No. 108, 32b, *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'iyet Sicili* (1102-1103), İstanbul Müftülüğü Şer'i Sicil Arşivi No. 106, 37a, *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'iyet Sicili* (1066-1067), No. 62, 48a, *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'iyet Sicili* (1075-1076), No. 77, 44b, *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'iyet Sicili* (1073), No. 75, 5a, *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'iyet Sicili* (1131), No. 140, 34a, *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'iyet Sicili* (1134), No. 143, 6a, *Harpur Şer'iyet Sicil Defteri* (1663-664), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 368, 50, 79; *Harpur Şer'iyet Sicil Defteri* (1636-1638), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 384, 61; *Harpur Şer'iyet Sicili* (1654-1655), No. 385, 95.

²⁰ Ali Bardakoğlu, "Osmanlı Hukukunun Şer'iliği Üzerine", *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 1999), 6/442.

²¹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları 2021), 384-385.

²² Ahmet Akgündüz, *Şer'iyet Sicilleri* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları 1988), 1/71.

²³ Hâkimin uyması gereken ahlaki kurallar için bkz. Abdulaziz Bayındır, "Osmanlı'da Yargının İşleyişi" *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 1999) 6/433-434.

²⁴ Akgündüz, *Şer'iyet Sicilleri*, 71.

²⁵ Mehmet Akman, "Osmanlı Ceza Muhakemesi Hukukuna Hâkim Olan İlkeler" *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye

gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında şüphe var ise sanık başlangıçta suçluluk şüphesi altındadır. Öte taraftan sanığın suçluluğu konusunda bazı işaret ve deliller bulunmakla beraber suçun ispatı için yeterli görülmediği zaman sanık zanlı duruma düşerdi. Suçun iki dürüst ve güvenilir şahitle ispat edilmesi halinde ise zanlının suçlu olduğuna kanat getirilebilirdi.²⁶ Bu sebeptendir ki, hakikate ilişkin adalet arayışında suç veya suçludan önce sonuna kadar masumiyet karinesi arandığı söylenebilir.

Yargılama, tarafların veya vekillerinin kadının huzurunda hazır edilmesiyle başlardı. Yargılama esnasında önce davacı veya vekili iddiasını ifade ederdi. Şayet daha önce davacının iddiası yazılı olarak tespit edilmişse okunarak ifadesi kendisine tasdik ettirilirdi. Sonra davalı sorgulamaya çekilir davacının iddialarına karşı vereceği cevabı sorulurdu. Davalı iddiayı kabul ederse, kadı davacıya hak verir, davalı iddiayı inkâr ederse; kadı davacıdan iddiasını destekleyecek beyyine (delil) isterdi. Delil olarak daha çok olaylara bizatihi şahit olmuş kişilerin mahkemede ifadesi dinlenirdi. Davacı iddiasını şahitlerle ispat ettiği takdirde, hâkim davalıya, şahitler için bir diyeceğinin olup olmadığını sorardı. Davalı kabul ederse, davacının haklı olduğuna karar verirdi. Davalı şahitlerin yalan söylediğini iddia ederse kadı davacının şahitlerini gizli ve açık tezkiye ettikten ve şahadetleri kabul edilen şahıslar oldukları ortaya çıktıktan sonra davalı aleyhine karar verirdi. Öte taraftan davacının iddiasını delillendirecek şahitleri yok ise davalıya yemin teklif ettirilebilirdi. Davalı yemin ederse, bu lehine delil teşkil ederdi. Bazı davalarda kadı re'sen yemin verdirebilirdi. Davalı yeminden kaçır ise buna nükûl denir ve kadı yeminden kaçması sebebiyle davalı aleyhine karar verirdi. Bütün bu aşamalardan sonra kadı verilen kararı ilam veya hüccet²⁷ biçiminde düzenler ve taraflara verirdi. Kadı veya naibin huzurunda edilmeyen yemin muteber değildi. Gayrimüslim ahali de mahkemede kendi dinleri üzere yemin ederlerdi. Şer'i hukukta yemin öncelikle Allah'ın isimleri söylenerek olurdu.²⁸ Dinen yeminin ağır sorumlulukları vardı. Çünkü Allah'ı yeminine şahit göstererek insanları kandırmak suretiyle yalan yere edilen yemin Allah'a iftirada bulunmak ve O'nun mukaddes adını istismar etmektir. Bu nedenle bile bile yalan yemin etmek büyük günahlardan olup sakınılması gereken önemli bir erdemdi.²⁹

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere şayet delil veya şahit yok ise davanın olumlu veya olumsuz neticelenmesinde davalının edeceği yemin oldukça önemliydi. Ancak iddiasını kanıtlayacak delillerden yoksun olan davacı kimi zaman bu hakkı kullanmak istemeyebilirdi. Yani davacı mahkemeden sanığın yemin etmemesini talep edebilirdi. Davanın aleyhine sonuçlanacağı kesin olmasına rağmen davacının bu kararı alma sebebi sorgulanabilir. Ancak bu durum hâkim açısından davacının iddiasında samimi olmadığını

Yayınları 1999), 6/471.

²⁶ Bayındır, "Osmanlı'da Yargının İşleyişi", 419.

²⁷ Hüccet ve ilam hakkında bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 27-43.

²⁸ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 387,389; Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, 71.

²⁹ Komisyon, *Hadislerle İslam* (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Çağlayan Basım Yayınları, 2020), 5/425-436.

gösteren önemli bir delil olmuş ve hüküm vermesini kolaylaştırmıştır.³⁰

Hâkimin sadece davalıdan yemin etme talebinde bulunma hakkı olduğu yaygın bir kanı olmakla birlikte, bazı davalarda olayın gidişatından kaynaklanan durumlar sebebiyle hâkim belirsizliği tam anlamıyla ortadan kaldırmak ve doğru karar verebilmek adına şahitlerin davacı lehine beyanları olmasına rağmen davacıdan yemin talep edebilirdi. Havvâs- 1 Sultâni Kazâsi mahkemesinin tutanaklarına göre; Baba Nakkaş Köyü'nde vefat eden Yeniçeri İlyas'ın hanımı Zeman adlı kadın, mahkemede iki küçük çocuğunun vasisi olan Mevlâna Receb Efendi'den, vefat eden kocası İlyas'tan altı bin akçe mihr alacağı olduğunu, bunun iki bin akçesinden vazgeçtiğini, ancak kalan dört bin akçe mihrinin kendisine verilmesini dava ederek talep etmiştir. Mevlâna Receb Efendi, kadının bu iddiasını kabul etmemiş olsa da kadın, kocasından mihr alacağı olduğunu mahkemeye iki şahit göstererek kanıtlamıştır. Ancak hâkim vereceği karardan tam emin olmak için kadından, mihr hakkını kocası hayattayken veya öldükten sonra terekesinden almadığı hususunda yemin etmesini istemiştir. Kadın bu doğrultuda yemin edince, hâkim dört bin akçenin kadına ödenmesi yönünde karar vermiştir.³¹

Başka bir örnekte ise mahkemeye müracaat eden Estomad adlı Gayrimüslim kaybolan üç at ve bir kısrığın Ramazan adlı kişinin elinde olduğunu iddia ederek, bu durumun Ramazan'dan sorulmasını talep etmiştir. Fakat Ramazan dava konusu olan hayvanları, Oram ve Kara adlı zimmilerden bin üç yüz akçeye satın aldığını ve bu şahısların nerede olduğunu bilmediğini ifade ederek kendisini savunmuştur. Bu sebepten mahkeme Estomad'dan hayvanların kendisine ait olduğunu kanıtlamasını istemiştir. Estomad, Hüseyin ve Mustafa adlı kişileri mahkemeye şahit göstererek hayvanların kendisine ait olduğunu kanıtlamıştır. Ancak hâkim davacı Estomad'dan hayvanları daha önce kimseye satıp satmadığı konusunda yemin etmesini talep etmiştir. Davacı kendi dini üzerine, İsa Peygamber adına hayvanları kimseye satmadığına ve kendisine ait olduğuna yemin etmiştir. Böylece kadı, davalı Ramazan'ın elinde bulunan hayvanların davacı Estomad'a teslim edilmesi yönünde karar vermiştir.³²

Hâkim, karar verirken şahitlerin ifadelerinden yani gördüğünden hareketle göremediğine kanıt getirebilmelidir. Dolayısıyla hâkim şahit ile gaibe tanık olma yeteneğine, iyi bir sezgi gücüne sahip olmalıdır. Bu davada da görünmeyen fakat hâkimin

³⁰ Örneğin Mardin ahalisinden Emirze adlı Gayrimüslim mahkemede Mardiros adlı Gayrimüslimden 31 kuruş alacağı olduğunu iddia etmiştir. Bu durum Mardiros'a sorulduğunda borçlu olduğunu kabul etmiştir. Hâkim, Emirze'den mahkemeye iddiasını kanıtlayacak delil sunmasını istemiştir. Fakat davacının mahkemeye sunabileceği delili yoktur. Bununla birlikte davalı Mardiros borçlu olmadığını kanıtlamak için tam yemin etmek üzereyken, davacı Emirze mahkemede davalıyı yeminden afv ettiğini beyan etmiştir. *Diyarbakır Amid Mahkemesi 3715 Numaralı Sicili* (1065), haz. Mehmet Yahya Okutan vd. (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 1/12-13.

³¹ *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'îye Sicili* (1017-1018), İstanbul Müftülüğü Şer'i Sicil Arşivi, No. 11, 17a.

³² *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'îye Sicili* (1029-1030), İstanbul Müftülüğü Şer'i Sicil Arşivi, No. 19, 59b. Kadı sicil defterlerinde hâkimin, yeri geldiğinde davacıdan yemin talep ettiğini gösteren başka belgeler de vardır. *Havas-ı Refia Mahkemesi* (1109-1110), İstanbul Müftülüğü Şer'i Sicil Arşivi, No. 112, 45a.

kanaat getirmesine yardımcı olan bazı önemli hususlar dikkatten kaçmamaktadır. Zira sanık savunmasında hayvanları satın aldığını ifade etmesine rağmen satın aldığı şahısların nerede olduğunu bilmediğini beyan etmesi savunmasını şüpheli duruma düşürmüştür. Şayet bu savunma doğru olsa dahi hayvanların kayıp şahıslar tarafından çalınarak sanığa satıldığı zannı güçlendirmektedir. Öte taraftan sanığın hayvanları başka kişilerden satın aldığına dair savunmasını destekleyen bir delili yoktur. Ayrıca davacının Gayrimüslim ve davalının Müslüman olmasına rağmen, Müslüman şahitler adaletin tecelli etmesi için Gayrimüslim lehine şahitlik yapmaları da dikkati çeken başka bir husustur.

İslam hukukunda şahitlik önemli bir kanıt yoludur. Şahitliğin yapıldığı olaya göre bazen dört, genellikle iki, istisnai olarak bir şahidin beyanıyla hâkim hüküm verebilirdi. En mühim delillerden biri olan şahitliğin, kamu ve özel hukuk davalarında, hakkın ve suçlunun tespitinde önemli bir yeri vardı. Gerçeğin, hakkın ortaya çıkarılmasında ve adaletin sağlanmasında, dürüst, güvenilir şahitliğin ne denli önemli olduğu da açıktır. Bununla birlikte hukuk ve toplum düzenini sağlamak için şahitlik yapmak, bir hak olmanın ötesinde bir vazife ve sorumluluktur. Keza İslam hukuk literatüründe bu kavram, farz olarak da geçmektedir. Bu çerçevede devletler ve toplumlar, kamu ve toplumsal düzeni sağlamak için toplumsal sorumluluk ve vatandaşlık bilincini geliştirmeye çaba harcamışlardır. Birey ve toplumsal sorumluluk bilincinin temeli olan şahitlik yapmanın dini bir mükellefiyet olduğunu gösteren pek çok ayet de mevcuttur.³³

Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır (Nisa 135).

Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır (Maide 8).

Eğer yolculukta iseniz ve katip bulamazsanız, bu durumda alınan rehin (yeter). Şu durumda eğer birbirinize güveniyorsanız, kendisine güven duyulan, Rabbi olan Allah'tan sakınsın da emanetini ödesin. Şahidliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, artık şüphesiz, onun kalbi günahkardır. Allah, yaptıklarınızı bilendir. (Bakara 283).

Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah'a ve âhiret gününe inananlara öğütlenen budur. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir (Talak 2).

Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve manasız davranışlarla

³³ Hadi Sağlam, "Naslardaki Şahitlikle İlgili Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Işığında Kadınların Şahitliğinin Değerlendirilmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (2008), 360-362.

karşılaştıklarında onurluca çekip giderler (Furkan 72).

Bu bakımdan adaletin tecelli etmesi için davacı, şahitlerden şahadet görevini yapmalarını talep ettiğinde şahitliği gizlemeleri dinen caiz olmaz.³⁴ Ancak İslam Peygamberi, şahitlik yapacak kimsenin ancak güneş gibi gördüğü bir konuda şahitlik yapabileceğini vurgulamıştır. Bu nedenle şahitlikte asıl olan gerçeğin ve hakikatin ortaya çıkarılmasıdır. Bunun içinde herkesin şahitliği makbul değildi. Nitekim İslam Peygamberi *bedevinin* (göçebe veya cahil kişinin) *şehirli hakkında şahitlik yapmasının caiz olmadığını* ifade etmiştir.³⁵ Öte taraftan şahitliğin kabul edilmesi hususunda ahlaki açıdan çeşitli tarifler verilmiştir. Bunlardan birine göre büyük günahlardan (kebîre) kaçınmak, farz olan vazifeleri yerine getirmek, davranışlarının iyisinin kötüsünden daha fazla olması, şahitte bulunması şart olan vasıflar arasında sayılmıştır.³⁶ Bu çerçevede Osmanlı kadı mahkemelerinde toplumun tanıklığıyla, güvenilir dürüst insanların şahitliği makbul görünürdü. Hatta bunun üzerinde titizlikle durulur şüpheli durumlarda şahitlerin adil olup olmadıkları kadı tarafından hususi olarak açık veya gizli tezkiye yapılırdı. Öncelikle kadı mühürlü bir mektup ile şahitlik yapan kişinin güvenilir olup olmadığını yaşadığı köy ya da mahallenin imamından veya sözüne güvenilir iki kişiden sorardı. Sonrasında ise şahitlerin hali hakkında huzurunda bunlardan sözlü olarak bilgi de alırdı. Şayet şahitlerin adil olmadığı ortaya çıkarsa davacıdan yeniden şahit talep edilirdi.³⁷ Üstelik bu hususta o kadar hassas davranılırdı ki padişah dahi olsa beş vakit namazı cemaatle kılmayanın şahitliği kabul görülmeyebilirdi.³⁸ Dolayısıyla Osmanlı kadı mahkemesinin en önemli delillerinden biri olması hasebiyle şahitlik konusuna büyük bir ehemmiyet verilirdi. Fakat hukuk çelişkileri giderilmiş, kusursuz bir temsil alanı da değildi. Her toplumda rastlanacağı gibi mahkemeyi yanıltmak amacıyla gerçeğe aykırı tanıklık eden şahitler olabilirdi. Kadı mahkemelerinde buna dair örneklere rastlamak mümkündü. Amid Kazası'nda Mustafa Paşa Mahallesi'nde sakin olan Rasül kendi bağında çalışırken bir cinayete kurban gitmişti. Rasül'ün varisleri olan çocukları tarafından, katil zanlıları olarak gösterilen Abdi ve oğlu Hızır tutuklanmıştı. Yapılan yargılamada şahitlerin beyanlarıyla suçlu bulunan sanıklara, öldürülen şahsın çocuklarına kan parası ödenmesi yönünde hüküm verilmişti. Ancak davadan yaklaşık dört buçuk ay sonra çocuklar tekrardan mahkemeye baş vurarak bazı kışkırtıcıların tahrikleriyle ve söylentilerden hareketle babalarının katili olarak Abdi ve oğlu Hızır'ı suçladıklarını ve iddialarını hukuken kanıtlamak için de şahitler yoluyla mahkemeyi yanıltıcı beyanda bulunup sanıkların suçlu olduklarını ispat ettiklerini söylemişlerdi. Böylece hâkimin lehlerine kan parası ödenmesi yönünde karar almasını yalancı şahitlerle sağladıklarını itiraf etmişlerdi. Ayrıca şahitler de mahkemenin

³⁴ Mücahhit Çolak, "İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümler", *ERZSOSDE* 9/2 (2016), 90.

³⁵ Sağlam, "Naslardaki Şahitlikle İlgili Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Işığında Kadınların Şahitliğinin Değerlendirilmesi", 360-362.

³⁶ Karaman "Adalet", 343-344.

³⁷ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 386.

³⁸ Taşköprülüzâde İsmâuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi, *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye Fi Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye, Osmanlı Bilginleri*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz yayıncılık 2019), 46.

huzurunda gerçeğe aykırı olarak tanıklık ettiklerini itiraf etmişlerdi. Keza, Abdi ve oğlu Hızır da yalancı şahitlerin tanıklığı sebebiyle kendilerine daha önce verilen hükmün geçersiz olduğuna dair aldıkları fetvayı mahkemeye ibraz ederek sunmuşlardı. Netice itibarıyla Amid Mahkemesi sanıklar suçsuz olduğu ve kan parası alınmayacağı yönünde yeni bir karar almış ve bu şekliyle adalet tecelli etmiştir.³⁹ Kadı mahkemesi tarafından usulüne uygun olarak görülmüş bir davanın tam ve kesin olduğu, yeni bilgi ve deliller ışığında dahi tekrardan yerel mahkeme tarafından prensip olarak görülemeyeceği ve bir üst mahkeme (divan-ı hümayun) tarafından temyiz edileceği veya bu tür davaların sadece padişahın emriyle yeniden görüleceği görüşü hakim olsa da,⁴⁰ bu davada böyle olmadığı görülmektedir. Yerel mahkemenin tekrardan verdiği hükmü gözden geçirerek sanıkların suçlu olmadıklarına kanaat getirip kan parası ödenmemesi hususunda yeni bir karar alması davanın bir üst mahkeme tarafından temyiz edilme ihtiyacını da ortadan kaldırmıştır.

Hiç şüphesiz bu davada görüleceği gibi kişiler arasında çekişmeler, dışardan ya da içeriden kaynaklı birçok teşvik, kışkırtma ve söylentiler davanın seyrini olumsuz etkileyebilirdi. Bu olayda belgeden anlaşıldığına göre babalarını kaybetme acısı çeken çocuklar söylenti ve tahrikler nedeniyle babalarının katili olduğuna tam olarak inandıkları şahısların ne suretle olursa olsun cezalandırılmasını istemişlerdi. Bu duygulardan hareketle her yol mübah görülmüştü. Suçlu olduklarına inandıkları sanıkların hukuken hiçbir şüpheye yer vermeden cezalandırılmaları için gerçeğe aykırı olarak tanıklık edecek şahitler bulmuşlardı. Belki de şahitler görmedikleri halde zanlıların gerçek suçlu olduklarına inandıkları için böyle bir yola başvurmuşlardı. Muhtemelen olayların sıcaklığının etkisinin kaybolmasıyla birlikte dört buçuk ay sonra daha akli selim düşünen davacı ve şahitler büyük bir hata yaptıklarını anlamışlardı. Allah korkusu sebebi veya vicdanen rahatsız olmalarından dolayı her şeyi itiraf etmişlerdi. Ne var ki suçluluk psikolojisi altında yaptıkları eylemin hatalı olduğunu bile ahlaki gerekçeler bulmaya çabıyor veya en azından hafifletici sebepler veya bahaneler ileri sürmüş olabiliyorlardı. Çünkü suçlarını itiraf etmeleri altında yatan başka ihtimaller de olabiliirdi. Zira davacılar ile sanıklar arasında daha önce yaşanmış çekişme ve problemler nedeniyle davacılar, sanıkları suçlu gösterip maddi çıkar elde etmek için böyle bir yola başvurmuş olabiliyorlardı. Yapılan kurgu sebebiyle mahkeme yoluyla elde ettikleri kan parasının paylaşımı sırasındaki veya yalancı şahitlere ödenecek para hakkındaki anlaşmazlık nedeniyle içlerinden birinin itirafı her şeyi ortaya çıkarabilirdi. Bu sebeple şüphe ve güvensizlik duygusunun getirdiği korkuyla yaptıkları hatayı mahkemeye itiraf etmiş de olabiliyorlardı. Nitekim yalancı şahit tutan, olur olmaz düşmanını ya da çekemediğini şikâyet edip adaleti zorla yanılta kimselerin sayısı da azımsanmayacak kadar fazlaydı.⁴¹ İhtimaller çoğaltılabilir, ama her şeyden önemlisi

³⁹ *Diyarbakir Amid Mahkemesi 3712 Numaralı Sicili* (1145-1212), haz. Mehmet Yahya Okutan vd. (Diyarbakir: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 2/382-383.

⁴⁰ İkinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", 965,974,981, Nevin Ünal Özkorkurt, "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 57/1 (2008), 231,234.

⁴¹ Ortaylı, "Osmanlı Kadısı, Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", 124.

adaletin tecelli etmesiydi. Ancak vebal altına girmek korkusunun bu kararın alınmasında en önemli etken olduğu söylenebilir. Zira yalancı şahitlik yapmanın büyük günah olduğunu gösteren pek çok ayet ve hadis mevcuttur.⁴²

Bu noktada, Ayıntab Mahkemesine intikal eden bir davada ahirette cezalandırmak korkusu sebebiyle gerçekleri itiraf eden bir köylü kızına rastlamaktayız. Zira iki adamı kendisini hamile bırakmakla suçladığı için yargıda başı sıkışan köylü kızı, iki adamdan birinin anasının, diğer adamı suçlaması için kendisini kandırdığını söyleyip, ahirette cezalandırmaktan korktuğu için yalan söylemeyeceğini ileri sürerek savunmasını yapmıştır.⁴³

Adaleti yanıltmak için yapılan kurgunun bir diğer örneğine de İzmir’de şahit oluyoruz. Aslen Paşalimanı Adası Üsküpye Köyü’nden olan Topal Polhoron, İzmir’de evlenip bakkal dükkânı işletmekteydi. Burada babasından kalan harabe evini Paşanoz’a 75 kuruşa satmak için anlaşmışlardı. Fakat Paşanoz evin sınırının beli olmadığını, şayet kazıp temelini beli ettirirse parasını teslim edeceğini söylemişti. Paşanoz, Angilaki ve Yanaki ile Polhoron evin sınırların tespit etmek amacıyla bir saate yakın yaptıkları kazıda evin temelinde bir küp altın bulmuşlardı. Ancak altını hemen pay etmeleri tehlikeli olabilirdi. Zira devlet durumdan haberdar olursa hem kendilerini cezalandırabilir hem de altınları ellerinden alabilirdi. Bu sebepten Paşanoz altınları kendi mahzenine koymuştu. Polhoron’a da 30 kuruş harçlık vererek daha sonra altınları taksim etmek üzere anlaşıp, ayrılmışlardı. Fakat aradan beş altı gün geçtikten sonra Paşanoz, Polhoron’a burada durmaması gerektiğini çünkü zabıtların hazine bulduğundan haberdar olduğunu söylemiş ve Polhoron’un tutuklanmaması için bir sandal bulup Ekinliğe göndermişti. Daha sonra Polhoron’un hissesini haksızlık etmeden kendisine göndereceklerdi. Fakat anlaştıkları gibi olmamış, payı gönderilmemiş, Polhoron da geri gelip payını almak istemişti. Ancak payını pek çok defa talep etmesine rağmen alamamıştı. Nihayetinde payına karşılık olarak Polhoron’a üç kise akçe teklif edilmiş, fakat bu teklifi kabul etmemişti. Bunun üzerine hazinenin ortakları Polhoron’dan kurtulmak için harekete geçmişlerdi. Yaptıkları plan doğrultusunda Polhoron’u bir gece evlerine davet etmişlerdi. Kurdukları içki sofrasında Polhoron’u sarhoş edip sonrasında döverek bağlayıp zabıta teslim etmişlerdi. Hanemize girdi sarhoş olarak namusumuza göz dikip ırzımıza yapıştı diyerek şikayetçi olmuşlardı. Yapılan mahkemede de bu hususa şahadet eylemişlerdi. Fakat Polhoron’un tutuklanması onlar için yeterli değildi. Tamamen ortadan kaldırılması için başka bir planı uygulamaya koymuşlardı. Plana göre yüz altın rüşvet verdikleri Voyvoda Yazıcısı Molla Osman, Polhoron’u tutuklu bulunduğu yerden alıp Nikola’nın gemisiyle götürüp boğazındaki kırk vukiyyelik zincir ile denizin derin sularına bırakacaktı. Ancak, Yazıcı Molla Osman vicdanının ağır basmasıyla yapılan planı uygulamamıştı. Polhoron’u geri getirip yeniden hapsedmişti. Daha sonrasında ise Polhoron tutuklu bulunduğu yerden alınıp tersaneye götürülüp burada altı ay kürek

⁴² Komisyon, *Hadislerle İslam*, 413-424.

⁴³ Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkün Tansel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 7.

cezası çekmişti. Polhoron bütün bu yaşadıklarını bir dilekçe ile payitahta bildirmiştir.⁴⁴ Payitaht tarafından yürütülen soruşturmanın neticesi hakkında bir bilgiye sahip değiliz, ancak hakikate dair adalet arayışının devam ettiğine şahit olmaktayız.

Suçun toplumsal bir kavram olmasından dolayı bu problemin çözümünde en etkili unsur yine toplumun kendi içindedir. Şöyle ki suçun önlenmesi için devletin önderliğinde tüm toplumun birlikte hareket etmesi gerekmektedir.⁴⁵ Bu çerçevede Osmanlı kadı mahkemeleri düzen ve huzurun korunması ve sağlanması için toplumun tanıklığına sıklıkla müracaat etmekteydi. Cinayet, yaralama veya hırsızlık gibi asayişle ilgili hususların dışında; zina, tecavüz ve sarkıntılık gibi ahlaki mevzularda, hakkında şikâyet olup lehinde ya da aleyhinde şahit ya da kesin delil bulunmayan şüpheli durumundaki sanığın nasıl biri olduğu yaşadığı köy veya mahalledeki komşularından sorulabilirdi. Böylece sanık toplumun tanıklığıyla hukuki olarak şüpheleri üzerinden kaldırabilir ve ahlaki saygınlığını da kurtarabilirdi. Dolayısıyla komşuların beyanları şüphelinin suçlu veya masum olduğunu hukuken tam olarak kanıtlanmamış olsa da hâkim açısından sanığın güvenilir bir şahıs olup olmadığını göstermesi bakımından oldukça önemliydi. Mesela Harput'un Germiri Köyü'nden Yahya Bey'in evine girilerek bir kısım eşyaları çalınmıştır. Hırsızlık şüphesiyle Hüseyin adlı kişi tutuklanarak mahkemeye çıkarılmıştır. Ancak Hüseyin, bu suçlamayı kabul etmemiş ve nasıl biri olduğu hususunda durumunun köy halkından olan komşularından sorulmasını mahkemeden talep etmiştir. Netice itibariyle bu yönde yapılan tahkikatta Hüseyin ve hanımının zararsız ve kendi halinde kimseler olduğu tespit edilmiştir.⁴⁶ Harput Mahkemesine ait tutanaklardaki başka bir örnekte ise henüz Müslüman olmuş Ayşe Hatun ile Yusuf'un zina suçuyla yargılandığını görmekteyiz. Bu iddia nedeniyle iki kişinin onuru tehlike altına girmiştir. Ancak yapılan duruşmada zanlılar bu suçlamayı kesinlikle reddetmiştir. Mahkeme Ayşe Hatun'un durumunu yaşadığı köy ahalisinden sorgulamıştır. Müslüman olmasından dolayı Ayşe Hatun'un yakın akrabaları tarafından ortaya atılan bu isnadın asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece sanıklar, toplumun tanıklığıyla haysiyetlerini temize çıkarabilmişlerdir.⁴⁷ Diğer bir örnekte ise İstanbul'un Hadım Yaylası Köyü'nde evi basılarak öldürülen Hüseyin Beşe'nin katilinin Kara Ali adlı yeniçeri olduğundan şüphelenilmektedir. Yapılan mahkemede Kara Ali'nin bazı çobanlarla ittifak ederek cinayeti işlediği iddia edilmektedir. Kara Ali'de savunmasında iddiaları reddetmiş ve cinayetin olduğu günün gecesi Ali Paşa Camii'nde, akşam, yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kıldığını ve cinayet mahallinde olmadığını söylemiştir. Hâkim bunun üzerine davacıdan, sanığın cinayeti işlediğine dair delil göstermesini istemiştir. Fakat davacı delil getirememiştir. Öte taraftan mahkeme Kara Ali'nin savunmasının doğru olup olmadığını sorgulamak için durumunu yaşadığı mahallenin ahalisinden sormuştur. Yapılan

⁴⁴ Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ, *Osmanlı Arşiv Vesikaları* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017), 59.

⁴⁵ Furkan Sezer, *Suç Önleme Stratejileri Boyutuyla İç Güvenlik Hizmetleri Yöntemi Edirne İl Emniyet Müdürlüğü Örneği* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 7-12.

⁴⁶ *Harput Şer'îye Sicili* (1636-1638), No. 384, 41.

⁴⁷ Celalettin Uzun, "Osmanlı Toplumunda Mühtedilerin Din Değiştirme Nedenleri ve Yaşadıkları Problemlere Dair Bazı Örnekler", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2022), 498-499.

soruşturma neticesinde cinayetin işlendiği gece sanığın akşam, yatsı ve sabah namazlarını Ali Paşa Cami'sinde cemaatle kıldığı ve salih ve mütedeyyin bir adam olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece sanığın savunmasının doğruluğu toplumun tanıklığıyla tescil edilmiştir.⁴⁸

Suçlu olup olmadıkları şüpheli olan sanıkların dışında, mahkemede suçları şahitlerin tanıklığıyla kanıtlanan kişiler de mahkemeden iyi hallerinin soruşturulması için komşularından bilgi alınmasını isteyebilirdi. Yine Harput'un Ahur Köyü sakinlerinden Murad adındaki kişi mahkemeye müracaat ederek aynı köyde ikamet eden Mehmed adlı kişinin kendisini hançer ile yaraladığını bildirmiş ve şikâyetçi olmuştur. Murad'ın ifadesini doğrulayan şahitlerin olmasına rağmen mahkeme Mehmed'in talebi ile köy halkından durumunu sorgulamıştır. Yapılan sorgulama neticesinde Mehmed'in eşkıyalık yaptığı ve köy halkının ondan razı olmadığı ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Muhtemelen sanık bu yolla şahitleri töhmet altında bırakarak suçluluk durumundan kurtulmak istemişti. Ancak son bir çare olarak mahkemeden talep ettiği bu istek sanık aleyhinde önemli bir delil olmuş ve suçluluğu toplumun tanıklığıyla da tescil edilmiştir.

Hukuken kesin olarak suçları kanıtlanmayan şüpheli sanıkların toplumun tanıklığıyla güvenilir bir kişi olmadıkları anlaşılınca, köy ya da mahalle ahalisi bu şahısların şerrinden emin olunmak için bunlardan kefil isteyebilirdi. Şüphelinin mahkemeye kefil göstermesiyle de bu tür davalar neticelendirilirdi. Ancak kefil veremeyen şüpheliler gerektiğinde mahkeme kararıyla komşuların talepleriyle meskûn oldukları yerden ihraç ettirilirdi. Nitekim Harput'a bağlı Vartatil Köyü'nden Kara Ali adlı kişi, komşusu Lukas adlı Gayrimüslimin evde olmadığını fırsat bilerek karısına tecavüz etmek kastıyla saldırmıştır. Ancak Kara Ali savunmasında bu iddiayı kabullenmemiş ve Lukas'ın evine buğday almak için gittiğini söylemiştir. Bu nedenle mahkeme, sanığın *keyfiyet-i ahvâlini* köyün sakinlerinden araştırmıştır. Köy sakinleri sanığın kadının evine sık sık giderek ona fesatlık ettiğini, köy halkı olarak razı olmadıklarını ve güvenilir kefil göstermediği sürece köyde barınmasına izin vermeyeceklerini söylemişlerdi. Sanığa kimse kefil olmayınca mahkeme kararıyla köyden ihraç edilmiştir.⁵⁰

Bunla birlikte davalı olan kişinin kefil var ise yükümlülüğünü yerine getirmediği sürece mahkeme kefil sorumlu tutmaktaydı. Buna dair pek çok mahkeme tutanakları bulunmaktadır. Örneğin Harput'a bağlı Gidefik Köyü'ne gelen Süleyman adındaki biri köy halkı tarafından tanınmadığı ve şerrinden de emin olunmadığı için kendisinden kefil istenmiştir. Köyde ikamet eden Çalu, Süleyman ve Halil adındaki kişiler köy halkına gelecek zararlar ve *cürm ü cinâyet* gibi konularda Süleyman'ın akrabaları olmalarından dolayı ona kefil olmuşlardı. Fakat mevzubahis olan Süleyman, Menüş adındaki hanımını on beş yerinden hançerleyerek öldürmüş ve köyden kaçmıştır. Ancak bu cinayeti soruşturmak için görevlendirilen mübaşire köy halkı ücret ödemek zorunda kalmışlardır. Ne var ki

⁴⁸ *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'îye Sicili*, (1029-1030), No. 19, 17b.

⁴⁹ *Harput Şer'îye Sicili* (1626-1627) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 38244-III, 82.

⁵⁰ *Harput Şer'îye Sicili* (1663-664), No. 368, 97.

mahkemede cinayet zanlısı Süleyman'ın kefillerinin olduğu ve bu durumdan onların sorumlu olması gerektiği tescil edilmiştir.⁵¹ Başka bir örnekte ise Sağman Kazası cizye vergilerine kefil olan Dilo adlı Gayrimüslimin, kefaletinden dolayı tutuklanarak Harput Kalesi zindanında hapsedildiği görülmektedir.⁵² Diğer bir örnekte de Kudüs'ün Beytullahim'den birinin borcuna kefil olan Beyt Sefalı bir köylü iki kez mahkemeye çağırılmasına rağmen gelmediği ve sonunda görevlendirilen bir subaşı tarafından zorla mahkemeye getirilen köylüden borcu ödemesi istendiği, ayrıca emirlere uymadığı ve asilik ettiği için şeriatı göre dayak cezasına çarptırıldığı anlaşılmaktadır.⁵³ Ayrıca Amid Mahkemesine ait başka bir tutanak kaydından kocasının borcuna kefil olan kadının bu borcu ödemek zorunda olduğunu öğrenmekteyiz.⁵⁴ Dolayısıyla kadı mahkemelerine intikal eden bir kısım davalar da gerçek suçlu bulunmadığı takdirde kefiller sorumlu tutularak hükme bağlanıyordu.

Osmanlı Devleti, toplumsal hayata uygun olmayan davranışları önlemek ve güvenliği sağlamak için komşular arasında kefalet sistemi uygulanmaktaydı. Toplumun düzen ve dirliğini sağlamak amacıyla aynı mezra, köy ya da mahallede yaşayan ahali birbirine kefil yapılmaktaydı. Böylece komşular arasında güvence sağlamak suretiyle huzur ve güvenliği bozan, gayri ahlaki uygulamalara engel olunmaktaydı. Bu sistemde suçlu veya zanlının tespiti toplumsal bir görev olarak görülmekte ve suçluların yakalanması için halkın desteğine ihtiyaç duyulmaktaydı. Diğer türlü suçlunun tespit edilemediği cinayetlerde kan parası ya da çalınan eşyanın tazmini suçun işlendiği bölgedeki komşulara ödettilirdi. Bu nedenle olay mahallindeki ahalinin tanıklığıyla pek çok faili meçhul olay kısa sürede ortaya çıkartılırdı.⁵⁵ Fakat faili bulunmayan cinayetlerde ahalden kan bedelinin talep edilmesinin belli kuralları vardı. Örneğin 1627 yılında Harput'un Yılangeçiren Mezrası'nda ölü halde bulunan Kesper adında bir Gayrimüslimin katilleri tespit edilemediği için yakınları maktulün kan diyetini ölünün bulunduğu bölgedeki mezra sakinlerinden talep etmişlerdi. Mirliva, konunun araştırılması için Mehmed Ağa'nın yönetiminde bir heyeti cinayet mahalline göndermişti. Cinayet mahalline gelen heyet, maktulün bulunduğu yerden nida edip, seslerinin bölgedeki mezradan işitilip işitilmediğini kontrol etmek için birkaç kez bağırarak suretiyle seslenmişlerdi. Fakat maktulün ölü bulunduğu yerden mezraya ses ulaşmadığı tespit edilmişti. Yapılan bu tespitten sonra, maktulün yakınlarının mezra halkından kan parası alamayacakları yönünde kadı hükmetmiştir.⁵⁶

Günümüzde tanıkların beyanı haricinde iz bilimi ve adli tıp gibi teknolojik gelişmeler adaletin sağlanması ve hakkın sahibine teslim edilmesi hususunda kolaylık sağlayan önemli unsurlardır. Bu sebepten suçluların tespiti açısından bugün bilimsel yöntemlerin

⁵¹ *Harput Şer'îye Sicili* (1654-1655), No. 385, 26.

⁵² *Harput Şer'îye Sicili* (1638-1639), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi No. 38244-II, 95.

⁵³ Amy Singer, *Kadılar, Kurallar Kudüslü Köylüler*, 136.

⁵⁴ *Diyarbakir Amid Mahkemesi 3715 Numaralı Sicili*, 1/55.

⁵⁵ Celalettin Uzun, *17. Yüzyılda Harput* (Elağı: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 361-362.

⁵⁶ *Harput Şer'îye Sicili* (1626-1627), No. 38244-III, 84.

kullanılması zorunlu hale gelmiştir.⁵⁷ Osmanlı kadı mahkemelerinde zamanın imkanlarından hareketle suçluyu tespit edebilmek için tanık beyanı ve toplumun tanıklığıyla birlikte farklı yöntemler kullanılırdı. Bunlardan biri mahkeme tarafından görevlendirilen bir heyetin olay mahalinde yaptığı keşifti. Yapılan keşif ile ölen kişinin ne suretle öldüğü cinayete kurban gidip gitmediği tespit edilmeye çalışılırdı. Bu da genelde cesetteki izlerden hareketle ortaya çıkarılırdı. Öte taraftan olay mahallinde suçlunun bıraktığı deliller de bu yolla elde edilirdi. Nitekim 1678 yılına ait bir mahkeme tutanağından anlaşıldığına göre, Harputlu Yusuf ve Ali adında iki ortak, ticaret amacıyla Adana'dan getirdikleri ve Meydan Mahallesi'ndeki Kapu Kethüdası Mehmed Ağa'nın odasına koydukları mallarının çalındığını bildirerek şikâyetçi olmuşlardı. Mahkemenin vazifelendirdiği Naip Ahmed Çelebi ve Muhzır Mehmed adlı kişiler ve mal sahipleri ile birlikte hırsızlık olayının geçtiği bölgeye giderek, buradaki mevcut delillerden hareketle suçluya ulaşmaya çalışmışlardı. Çalınan eşyaların arasında pamuğun bulunmasından hareketle, görevliler sokaklara dökülen pamuk gevenin izleri takip ederek hırsızın evinin bulunduğu bölgeyi tespit etmişlerdi. Bu suretle civarda bulunan bir kısım evler kontrol edilmiştir. Netice itibariyle tüccarların çalınan eşyaları Seyid Mehmed'in evinde bulunmuştur. Bu olayın aydınlatılmasıyla birlikte başka faili meçhul hırsızlık olayları da ortaya çıkartılmıştır. Nitekim Harput'taki bir kısım cami ve mescitten çalınan halılar ile yine pabuççu ve fırıncı esnafına ait çalıntı bazı mallar bu evde bulunmuştur. Ancak suçüstü yapılan hırsız, hançeri ile mal sahiplerinden Ali'nin başını ve sol kolunu yaralayarak kaçmayı başarmıştır.⁵⁸ Başka bir örnekte ise İstanbul'un Terkos Nahiyesi'ne bağlı Şamlar Köyü'nden olan Abdurrahman'ın mahkemeye giderek aynı köyden olan Mehmed Beşe ve Abdalbaki adlı kişilerden şikâyetçi olduğunu görmekteyiz. Davacı İstanbul'da olduğu bir sırada gece vakti sanıkların haremının bulunduğu odaya bitişik balkona kötü niyetle çıktığını iddia etmektedir. Sanıklar bu iddiaları reddetmiştir. Ancak sanıkların balkona çıktığı fark edilmesiyle birlikte şüphelilerden Abdalbaki yanında getirdiği *dirgeni* (harmanda biçilen hububatı toplamaya yarayan bir alet) olay mahallinde bırakarak kaçmıştı. Olay yerinde bırakılan delilin sanıklardan birine ait olduğunun tespiti ve şahitlerin ifadesi hâkimin bir hükme varmasını kolaylaştırmıştır.⁵⁹ Dolayısıyla günümüzde olduğu gibi ispata yardım eden her türlü ipucu, iz veya işaret ya da kriminal bulgular Osmanlı kadı mahkemelerinde de suçluların tespitinde kullanılmaktaydı. Bu nedenle hakkın ortaya çıkmasında ve adaletin sağlanmasında bu delillerin büyük bir önemi vardı.

Osmanlı kadı mahkemelerinde bazı davaların sonuçlandırılmasında ise uzman bilgi sahibi kişilerin düşüncesine başvurulmasına ihtiyaç duyulurdu. Bugün bilirkişi olarak tanımlanan bu kişiler Osmanlı mahkeme kayıtlarında *ehl-i vukû*⁶⁰ ya da *ehl-hibre*⁶¹ olarak tanımlanmaktaydı. Osmanlı kadı mahkemeleri gerektiğinde alanlarında uzman olan bu

⁵⁷ Sezer, *Suç Önleme Stratejileri Boyutuyla İç Güvenlik Hizmetleri Yöntemi Edirne İl Emniyet Müdürlüğü Örneği*, 7.

⁵⁸ *Harput Şer'îye Sicili*, (1652-1679). No. 324, 77.

⁵⁹ *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'îye Sicili*, No. 111, 21b.

⁶⁰ *Harput Şer'îye Sicili*, No. 38244-III, 170.

⁶¹ *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'îye Sicili* (1202-1203), İstanbul Müftülüğü Şer'i Sicil Arşivi, No. 263, 53b.

kişilere müracaat ederdi. Hâkim davanın içeriğiyle ilgili olarak bu kişilerden görüş aldıktan sonra kararını hükme bağlardı. Örneğin İstanbul Arnavutköy’de olay mahallinde Hâkim Arif Mehmed Efendi’nin başkanlığında, Müslümanların huzurunda kurulan mahkemede Yusuf adlı kişi kethüda olarak çalıştığı çiftliğin sahibi Mehmed Bey’den davacı olmuştu. Yusuf, 1690 senesinde Mehmed Bey’in çiftliğinin yıkılıp harabe olmaması için bizzat kendisini çiftliğin başına kethüda atadığını, on yedi ay boyunca çiftliği en güzel şekilde iskân edip, yönetip, ekip biçmesine rağmen Mehmed Bey’in görevine son verdiğini ifade etmiştir. Bu sebepten mahkemede Mehmed Bey’den çiftliğe verdiği emeğin karşılığı olarak “yer açmak ecr-i misili⁶²” talep etmiştir. Mehmed Bey’de savunmasında Yusuf’un 12 ay boyunca çiftliğini iskân ederek buraya baktığını kabul etmiştir. Hâkim de Yusuf’un çiftlikte verdiği olduğu hizmetlerden dolayı alacağı yer açma bedelini belirlemek için Arnavudköy etrafında çiftlik sahiplerinden görüş almıştır. Bu kişiler bir yıl için davacının çiftlikte yaptığı hizmetten dolayı Mehmed Bey’in elde edeceği menfaat sebebiyle Yusuf’a 40 kuruş ecrimisil ödemesi yönünde görüş bildirmişler ve bu suretle dava neticelenmiştir.⁶³

Her toplumda görülebileceği gibi Osmanlı toplumunda da söylenti, dedikodular nedeniyle yaşadığı çevre ahalisi tarafından herhangi bir şahit veya delil olmaksızın hayâsızca hareketlerde bulunmak suçuyla töhmet altında bırakılan mağdurlar vardı. Bireyin namusunu ve güvenliğini tehlikeye düşüren bu durum kişinin toplum yaşamına katılmasına büyük bir engel oluşturmaktaydı. Şayet yöre halkı tarafından bu ithamlara maruz kalan bir kadın ise daha fazla çevrenin baskısına ve istismarına maruz kalabilirdi. Söylentiler sebebiyle onurunu ve ahlaki saygınlığını yitiren ve büyük bir baskı altında toplum yaşamına katılması olanaksız hale getirilen mağdur, bu töhmetten kurtulabilmek için kadı mahkemesine müracaat edip, şikâyette bulunabilirdi. Böylece kendisini temize çıkartabilir ve yeniden ahlaksal saygınlığını kazanabilirdi. Zira ahlak dışı bir davranışta bulunmak iddiasıyla töhmet altında bırakılan şahıs ileride karşılaşacağı ceza davalarında olağan suçlu olarak görülebilirdi.⁶⁴ Sanığın mağdur sıfatıyla kendi müracaatıyla açılan bu tür davalarda lehte ve aleyhte herhangi bir tanığın olmaması sebebiyle hâkim davayı neticelendirmek için uzman kişilerin görüşünü alırdı. Örneğin, komşuları tarafından üzerine atılan iftira ve dedikoduyu temizlemek için mağdur sıfatıyla mahkemeye başvuran Cennet adlı kadın hâkimin huzurunda, köylerinde bazı kimselerin ihanet kastıyla Hüseyin adlı şahsın bekâretini bozduğuna dair kendisine iftira attıklarını söyleyerek şikâyetçi olmuştu. Yapılan soruşturmada Hüseyin de bu çirkin iftirayı kabul etmemişti. Bunun üzerine mahkeme, kızın bakire olup olmadığını tespit etmek için bugünkü ifadeyle bir nevi jinekolog diyebileceğimiz bu konuda ilmi olan bazı kadınlardan görüş almıştır. Bu kadınların yaptıkları muayene sonucunda kıza isnat edilen iddianın gerçekte bir iftira

⁶² Ecr-i misil hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunda Ecr-i Misil Müessesesi ve Günümüz Hukukuna Tesirleri”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (1984), 339-375.

⁶³ *Havas-ı Refia Mahkemesi Şer’iye Sicili* (1102-1103), İstanbul Müftülüğü Şer’i Sicil Arşivi, No. 106, 37a.

⁶⁴ Melike Karabacak, “İrzımı İsterim: 19. Yüzyılda Cinsel Saldırı Davaları Üzerine Bir Vaka İncelemesi” *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/14 (2019), 194.

olduğu ortaya çıkartılmıştır.⁶⁵

Şehrin güvenliğinden sorumlu olan subaşının, suçluları ve genel ahlak kurallarına aykırı hareket edenleri yakalayıp mahkemeye sevk etmek gibi sorumlulukları vardı. Tutukladığı kişileri mahkemeye çıkaran subaşı bunların işledikleri suç ile alakalı bilgiyi kadıya vererek dava sürecini başlatabilirdi. Kadı da subaşından aldığı bilgilerden hareketle soruşturmayı başlatıp yaptığı incelemeler neticesinde kararını verirdi. Nitekim İstanbul'da Edirne Kapısı dışındaki bölgeden sorumlu olan Muhammed Subaşı, Korucubaşı Bekir ile birlikte tutukladığı Yayabaşı Mehmed ve Meryem ile Nikola'yı mahkemeye çıkartarak davacı olmuştur. Subaşının şikâyeti Mehmed, Meryem ve Nikola'nın Balıklı Ayazma'da Halep Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın bahçesinde İslami kurallara aykırı olarak oturup sohbet ettikleri yönündedir. Sanıklardan Mehmed, Meryem'in hanımı olduğunu iddia etmektedir. Meryem de Yeniçeri Mahmud'tan boşanarak Mehmed ile evlendiğini ifade etmektedir. Ancak soruşturma sürecinde işin aslının böyle olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü Meryem'in üzerinde yapılan aramada Edirne Kadısı tarafından düzenlenmiş ve Mahmud adlı yeniçerinin hala eşi olduğuna dair bilginin bulunduğu bir hüccet belgesi çıkmıştır. Bu da Meryem ile Mehmed'in evliliklerini şüpheli duruma düşürmüştür. Bu sebepten soruşturma genişletilerek devam etmiştir. Neticede Yeniçeri Mahmud'un Meryem ile evli olduğu onu ve annesini Edirne'den İstanbul'a getirdiği, ancak Mehmed'in İstanbul'a gelip Meryem'in oturduğu evi bulup onu kendisiyle kaçırmaya ikna ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yapılan tahkikatta Mehmed'in sünnetsiz olduğu da tespit edilmişti. Bu sebepten Mehmed'in Müslümanlığı da şüpheli duruma düşmüştür. Bu gelişmelerin ardından sanıklar mahkemenin huzurunda suçlarını itiraf etmek zorunda kalmışlardır.⁶⁶ Bu dava sürecinde de görüldüğü gibi suçluların yakalanıp tespit edilmesinde en küçük bir şüphenin veya delilin göz önünde bulundurulması oldukça önemlidir. Öte taraftan mahkeme kaydında tam olarak ifade edilmemiş olsa da Meryem ve Mehmed'in sonradan Müslüman olan iki mühtedi olduğu anlaşılmaktadır. Zira belgede Mehmed ve Meryem'in baba adlarının Abdullah olması bunu göstermektedir. Çünkü sonradan Müslüman olanların isim değişikliği yapıldıktan sonra genelde baba adları Abdullah olarak kaydedilirdi. Ancak Mehmed'in sünnetsiz oluşu onun İslam'ı benimsemediğini ve şeklen Müslüman olduğunu ortaya çıkartmaktaydı. Dolayısıyla Mehmed ve Meryem'in İslam kisvesi altında eski dinlerini yaşadıkları söylenebilir. Nitekim Osmanlı toplumunda mühtediler arasında eski dinlerini yaşıyan başka kişilere rastlamak mümkündür.⁶⁷

Devlet adına soruşturma ve araştırma yapan makam kadılık makamı olduğu için Osmanlı Devleti'nde savcılık birimi bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bugün savcılarının yaptığı görev kadılar ve ona yardımcı olan diğer görevliler tarafından yerine getirilmekteydi. Ancak öldürme, hırsızlık ve genel ahlaka aykırı fiiller gibi toplum düzenini derinden

⁶⁵ Harput Şer'îye Sicili (1670-1671), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 38244-I, 102.

⁶⁶ Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'îye Sicili, (1006-101-08), İstanbul Müftülüğü Şer'i Sicil Arşivi, No. 6, 112a.

⁶⁷ Kamil Çolak, XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 163-169.

etkileyen olaylar ve kamuyu ilgilendiren davaların çoğu, mahkemede taşranın üst düzey askeri yetkililer veya bunları temsil eden kişilerin huzurunda gerçekleşirdi.⁶⁸ Böylece bu yetkililer toplum vicdanı adına mahkeme sürecinin takipçisi olmuşlardır. Bununla birlikte 17. yüzyılda hazırlanmış olan Tevki’î Abdurrahman Paşa Kanunnamesi’nde ifade edildiği üzere taşra divanları *dâvâ dinleyip şer’î hükümleri yerine getirmek ve mezâlîmi def’ etmekle emr olunmuştur*. Bu sebepten bu divanlar gerek dava dinleme ve gerekse mezalimi kaldırma yönünden görevli ve yetkililerdi.⁶⁹ Ancak sancağın üst düzey görevlisi bu yetkisini mahkemeye gönderdiği temsilcisiyle davanın takipçisi olarak da kullanabilirdi.⁷⁰ Böylece mahkemenin işleyişine ve hükmüne müdahale etmeyen bu kişiler için kadının hukuka uygun karar vermesinde dolaylı olarak katkı sağladıkları söylenebilir. Nitekim şehrin dürüstlüğü ile tanınmış ileri gelenlerinden oluşan ve mahkemelerde yargılama sırasında şühüdül-hâl denilen kimseler de bu maksatla müşahid olarak yer alırdı.⁷¹

Diğer taraftan hâkimlik görevini yürüten kadı yaşadığı toplumun bir parçası olduğu için haksızlığa uğrayabilirdi. Ancak bir kısım mahkeme kayıtlarından kadıların şikâyetlerini bir üst mahkemeye sunmadan önce içinde yaşadığı toplumun askeri yetkililerinin huzurunda kurulan divanda çözüm aradığına şahit olmaktayız. Dolayısıyla hakikate ilişkin adalet arayışının güvenilir hakkaniyetli bir askeri yetkilinin huzurunda görülmesinde bir sakınca görülmemiştir. Aralık 1666’ta yapılan bir duruşmanın mahkeme kaydından anlaşıldığına göre, dava Harput’un Yeniçeri Serdarı olan Ali’nin mahzarında görülmüştü. Bu duruşmada, davacı Harput Kadısı “bi’l-fi’il-hâkimü’ş-şer’î” Hüseyin Efendi olup, mahkeme de “mahfil-i kazâda” Mehmed Çelebi’den şikâyetçi olmuştur. Hüseyin Efendi şikâyetinde görevinden *ma’zûl* olduğu sırada Mehmed Çelebi’nin 50 kuruşluk eşyasını kendisinden zorla aldığını iddia etmiştir. Mehmed Çelebi bu iddiayı kabul etmemiş ise de şahitlerin ifadeleri doğrultusunda Kadı Hüseyin’in haklılığı ortaya çıkmıştır.⁷² Bu sebeple, mahkeme kadısı yörenin hukuk yaşamında kilit ismi olsa da askeri yetkililer de bu hususta mühim roller üstlendikleri söylenebilir.

Osmanlı mahkemelerinde iddianın ispatı davacıya ait olup, davalının suçsuzluğunu ispat etmesi beklenemez ve karşı delil getirmesi istenemez prensibi genel bir kanı olarak benimsenmiştir.⁷³ Ancak bazı mahkeme kayıtlarından anlaşıldığına göre, davanın seyriyle alakalı hâkimin hem davacının iddiasını hem de davalının suçsuzluğunu ispat etmesi için delil getirmesini istediği görülmektedir. Nitekim Amid Mahkemesi’ne intikal eden bir soruşturmada hâkim, davacının iddiasını ve davalının da savunmasını ispat etmesi için gerekli olan delilleri bulup mahkemeye sunmaları hususunda karşılıklı olarak belli bir

⁶⁸ *Harput Şer’îye Sicili* (1632), BOA., No. 181, 105; *Harput Şer’îye Sicili* (1615-1625), BOA., No. 383, 37,51,59,61; *Harput Şer’îye Sicili* (1626-1627), No. 38244-III, 126.

⁶⁹ Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, 985.

⁷⁰ *Harput Şer’îye Sicili* (1626-1627), No. 38244-III, 25, 31, 41.

⁷¹ Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, 976.

⁷² *Harput Şer’îye Sicili* (1666-1667), No. 278, 59.

⁷³ Bayındır, “Osmanlı’da Yargının İşleyişi”, 419.

mühlet vermiştir.⁷⁴

Kadı, kararlarını ister istemez toplum üyelerinden elde ettiği bilgilere dayanarak verirdi. Halk, İslam hukukunun yargı sürecinin temel taşı olarak gördüğü tanıklığı sağlamak üzere mahkemede daima yerini alırdı. Bununla birlikte halktan kişiler çoğu zaman arabuluculuk görevi yapar ve sonra kadı, onların yerel anlaşmazlıklara buldukları çözümleri onaylardı.⁷⁵ Bu bağlamda davacı ve davalılar arasındaki anlaşmazlıklar çekişmeli bir şekilde hâkimin hükmüyle karara bağlandığı gibi arabulucuların, taraflara sundukları çözüm önerileri sayesinde sulh diğer bir ifadeyle anlaşma yoluyla da neticelendirilirdi.

Kimi davaların hükme bağlanmasında etkin olan diğer bir unsur ise devlet görevlileri tarafından kayda geçirilen yazılı belgelerdi. Bu çerçevede padişah beratları, kanunnameler, ahidnâmeler, muâfnâmeler ile tahrir, tapu kayıtları ve mahkeme sicilleri gibi belge ve defter türleri incelenerek karar verirdi.⁷⁶

Bir kısım mahkeme kayıtlarından ise davanın açılmasında geçen sürenin önemli olduğunu görmekteyiz. Zira bazı davalar üzerinden belli bir süre geçtiği için mahkeme tarafından kabul edilmez, bir nevi zaman aşımına uğrardı. Ancak davada zaman aşımı uygulanmasının belli ilkeleri vardı. Ne var ki bu ilke her dönem her yerde aynı şekilde uygulanmazdı.⁷⁷

Osmanlı kadı mahkemelerinde davaların sonuca bağlanmasında etkili olan bir diğer unsur da müftüden alınan fetva kaydıydı. Fetva, genelde bir meselenin şeriatla uygunluğunun hukuki sonucunu öğrenmek için müftüye sorulan sorulara verilen cevaptı. Kadı, mahkemeye sunulan olayı araştırır ve suçu sabit bulursa ona göre hükmünü verirdi. Bu kararı taraflar kabul etmek ve uygulamakla yükümlüydüler. Müftü ise, olayı araştırmakla meşgul olmayıp anlatışa göre olayın neticesi hakkında şeri hukuk açısından düşüncesini bildirirdi. Bu düşüncesi tamamen ilmi olup bilgiye dayanırdı. İlgililer isterlerse aldıkları fetva gereğince problemi çözüme ulaştırabilir veya fetvayla mahkemeye müracaat edip olayın çözümünü talep edebilirlerdi.⁷⁸ Kadıya müracaat eden kimse davasıyla alakalı müftüden aldığı fetvâyı mahkemeye ibrâz edip sunacağı gibi, kadı da takıldığı hususlarda hukukçulara danışabilir ve müftülerden fetvâ isteyebilirdi. Ancak kadı fetvâyı uymak zorunda değildi. Fakat uygulamada kadıların genellikle hükümlerini fetvaya uygun verdikleri görülmektedir. Böylece kadı bu yolla verdiği hükümde hataya düşme ihtimalini ve davanın bir üst mahkeme tarafından temyiz edilme ihtiyacını azaltmaktaydı. Zira üst kontrol mercii tarafından hükmün bozulduğu veya fetvaya niçin uyulmadığının sorulduğu

⁷⁴ Diyarbakir Amid Mahkemesi 3754 Numaralı Sicili (1151-1154), haz. Mehmet Yahya Okutan vd. (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 3/246.

⁷⁵ Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, 2.

⁷⁶ Amy Singer, *Kadılar, Kurallar Kudüslü Köylüler*, 3, 142, 144, Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 388.

⁷⁷ Bilgi için bakınız. Ercan Gümüş, "17. ve 18. yüzyıl Osmanlı Devleti Hukuk Düzeninde Zamanaşımı (Mürûr-ı Zamân) Uygulaması ve Amid Mahkemesi'nden Bazı Örnekler", *OTAM* 42 (2017), 97-115, Ahmet Akgündüz, "İslam ve Osmanlı Hukukunda Mürurizaman Müessesesi", *SÜHFD* 1/1 (1988), 43-90.

⁷⁸ İlhan Akbulut, "Osmanlı Devleti'nde Adalet Düzeni", 235.

görülmektedir. Bu çerçevede halkın yerel mahkeme kararlarına itiraz ve hâkimlerden şikâyetlerine bakan Divan-ı Hümayun yerel mahkemelerin ibraz edilen fetvalara göre hüküm verilmesi yönünde bildiren belgeler mevcuttur.⁷⁹ Örneğin 1632 yılında Harput'taki manastır ve kilise rahipleri payitahta ilettikleri arzuhâlde, Gayrimüslim din adamlarından cizye vergisinin alınamayacağı hususunda ellerinde fetvalarının olmasına rağmen sipahi Ahmed Bey'in kendilerinden kanuna aykırı olarak vergi aldığını beyan etmişlerdi. Başka bir mahkeme kaydında da Diyarbakır'a bağlı köylerin Ermeni taifesinin din adamları merkeze arzuhal göndererek, kendilerinden haraç ve cizye alınamayacağına dair ellerinde fetvâ-yı şeriflerinin olduğunu, ancak dini görevlilerin kanuna aykırı olarak kendilerinden bu vergileri aldıklarını ifade ederek şikâyetçi oldukları görülmektedir. Bundan dolayı 1680 yılında bölgedeki askeri ve adli yetkililere yönelik bir ferman gönderilmiş ve kanuna aykırı olan bu tarz suiistimallerin önlenmesi yönünde gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.⁸⁰ Cemaatleri arasındaki sorunların çözümü için kadıya başvuran Gayrimüslimlerin haklılıklarını kanıtlamak için, Müslüman dini otoriteden aldıkları fetvayı mahkemeye ibraz edip delil olarak sunmaları, bunların yasal ve dinsel açıdan İslam kültürüyle ne kadar iç içe geçtiğini göstermesi bakımından örnekler oldukça önemlidir.⁸¹

Adaletle ilişkin hakikat arayışında son başvuru yeri ise Divan-ı Hümayun'du. Yerel mahkemede yapılan yargılama sonucunda verilen kararı hakkaniyete uygun bulmayan davacı veya suçlu olarak hüküm verilen kişi bu durumu payitahta bildirerek konunun bağımsız kişiler tarafından araştırılmasını veya davanın yeniden görülmesini sağlayabilirdi. Yapılan incelemeler neticesinde verilen karar üst mahkeme tarafından onaylanabilir veya yerel mahkemenin verdiği kararı tekrardan gözden geçirmesi istenebilirdi.

Sonuç

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren İslam hukukunu benimseyerek bu hukukun esaslarını toplumun her alanında olabildiğince tatbik etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı yargı sistemi, kadıların başında bulunduğu mahkemeler aracılığıyla şekillenmiştir. Kadı mahkemelerinin işleyişi, Osmanlı hukuk sisteminin önemli bir parçasını oluşturmakta olup, davacı ve davalı arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde belirli ilkeler çerçevesinde yürütülmüştür. Ancak, yapılan araştırmalar ve mahkeme kayıtları göstermektedir ki, genel kabul gören ilkelerin dışına çıkan uygulamalara da rastlamak mümkündür. Davacının iddiasını ispat etme yükümlülüğü ile sanığın suçsuzluğunu kanıtlama beklentisinin yanı sıra, bazı durumlarda her iki taraf için de delil talep edilebilmesi gibi teamül dışında uygulamalar ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca hâkimin iddiaları kabul etmeyen sanıktan suçlu işlemediğine dair yemin talep ettiği yönünde genel kabul gören uygulamaya ilave olarak sorgulamanın gidişatıyla alakalı şahitlerin lehinde ifadeleri olmasına rağmen davacıdan da

⁷⁹ Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", 975-976.

⁸⁰ *Harput Şer'îye Sicili* (1680-1682), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 38244-VI, 185.

⁸¹ Amy Singer, *Kadılar, Kurallar Kudüslü Köylüler*, 109.

iddiasının doğruluğuna dair yemin etmesini isteyebilirdi. Yine bazı araştırmacıların, kadı mahkemesince usulüne uygun olarak görülmüş bir davanın yeniden aynı mahkeme tarafından prensip olarak görülemeyeceği ve bir üst mahkeme tarafından temyiz edileceği veya bu tür davaların sadece padişahın emriyle yeniden görülebileceği gibi bir kısım yargılarının her zaman her yerde aynı şekilde uygulanmadığı görülmüştür.

Devlet adına soruşturma ve araştırma yapan makam kadılık makamı olduğu için Osmanlı Devleti'nde savcılık birimi yoktu. Bu sebeptendir ki bugün savcıların yaptığı görevi kadılar ve ona yardımcı olan diğer görevliler tarafından yerine getirilirdi. Bununla birlikte toplum düzenini tehdit eden olaylar ve kamuyu ilgilendiren davalarda taşra askeri yetkilileri mahkeme süreçlerinde bulunarak kadının hukuki kararlarının sağlıklı bir biçimde verilmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu durum hem kadının hem de askeri yetkililerin adalet arayışındaki önemli iş birliğini ortaya koymaktadır.

Kadı, hukuki kararlarını sağlıklı bir şekilde verebilmek için toplumun tanıklığına başvurarak, şüphelilerin durumunu sosyal çevrelerinden de soruşturmuştur. Bu uygulama hem bireyin itibarını koruma hem de olası suçlamaların ciddiyetini değerlendirme açısından kritik bir önem taşımıştır. Ayrıca komşular arasındaki uygun olmayan davranışları önlemek ve asayiş sağlamaya yönelik kefalet sistemi uygulanmıştır. Dolayısıyla gerçek suçlu bulunmadığı bir kısım davalar kefilleri sorumlu tutularak neticelenirdi. Yine kadı gerektiğinde alanında uzman olan kişilere müracaat edebilir ve onlardan görüş aldıktan sonra kararını hükme bağlayabilirdi. Öte taraftan bu mahkemelerde ispata yardım eden her türlü ipucu, iz veya işaret ya da kriminal bulgular kullanılırdı. Bu deliller günümüzde olduğu gibi, suçluların tespit edilmesinde ve hakkın sahibine verilmesinde belirleyici rol oynamaktaydı. Kadının davaları hükme bağlamasında etkili olan diğer bir unsur da devlet görevlileri tarafından kayda geçirilen yazılı belgelerdi. Ayrıca davanın açılmasında geçen süre önemliydi. Çünkü bir kısım davaların üzerinden belli bir süre geçtiği için mahkeme tarafından kabul edilmeyebilirdi. Fakat davada zaman aşımı uygulanmasının belli ilkeleri olmakla birlikte bu prensipler her dönem her yerde aynı şekilde uygulanmazdı.

İslam hukukunun yargı sürecinin temel taşı olarak gördüğü tanıklık için halk, mahkemede daima yerini alırdı. Ayrıca halktan bazı kişiler gerektiğinde arabuluculuk görevini de üstlenirlerdi. Kadı da onların yerel anlaşmazlıklara buldukları çözümleri onaylardı. Bu bağlamda davacı ve davalılar arasındaki anlaşmazlıklar çekişmeli bir şekilde hâkimin hükmüyle karara bağlandığı gibi arabulucuların, taraflara sundukları çözüm önerileri sayesinde anlaşma yoluyla da neticelenebilirdi.

Yerel mahkemede yapılan yargılama sonucunda verilen kararı hakkaniyete uygun bulmayan davacı ya da suçlu olarak hükmü verilen kişi bu durumu payitahta bildirerek davanın yeniden görülmesini veya bağımsız kişiler tarafından araştırılmasını sağlayabilirdi. Yapılan araştırmalar sonucunda verilen karar üst mahkeme tarafından onaylanabilir veyahut yerel mahkemenin verdiği kararı tekrardan gözden geçirmesi istenebilirdi. Bu nedenle adaletle ilişkin hakikat arayışında son başvuru yeri Divan-ı

Hümayun'du.

Osmanlı klasik dönemi, adaletin sağlanması noktasında verdiğimiz bu çözümler ve usuller göstermektedir ki kadı mahkemelerinde kapsamlı ve sistematik bir yaklaşım benimsemiştir. Tüm bu yöntemler, Osmanlı yargı sisteminin toplum içindeki adalet arayışını şekillendirerek, hukukun temel ilkelerinin uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Kaynakça | References

- Akbulut, İlhan. “Osmanlı Devletinde Adalet Düzeni”. *AÜEHFD* 4/1-2 (2000), 219–256.
- Akgündüz, Ahmed. “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 13–48.
- Akgündüz, Ahmet. “İslam Hukukunda Ecr-i Misil Müessesesi ve Günümüz Hukukuna Tesirleri”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (1984), 339–375.
- Akgündüz, Ahmet. *Şer’iye Sicilleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.
- Akgündüz, Ahmet. “İslam ve Osmanlı Hukukunda Mürurızaman Müessesesi”. *SÜHFD* 1/1 (1988), 43–90.
- Akman, Mehmet. “Osmanlı Ceza Muhakemesi Hukukuna Hâkim Olan İlkeler”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. 6/470–477. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Aubry, De La Motraye. *La Motraye Seyahatnamesi*. Çev. Nedim Demirtaş. İstanbul: Kitap Yayın Evi, 2007.
- Aydın, M. Akif. “Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku’nun İşleyişindeki Yeri”. *Osmanlı Araştırmaları* 24 (2004), 37–46.
- Bardakoğlu, Ali. “Osmanlı Hukukunun Şer’iliği Üzerine”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. 6/412–446. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Bayındır, Abdülaziz. “Osmanlı’da Yargının İşleyişi”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. 6/429–446. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Breüning, Hans Jakob. *Breüning Seyahatnamesi: Doğu Ülkelerine Yolculuk, İstanbul 1579*. İstanbul: Kitap Yayın Evi, 2020.
- Çağrı, Mustafa. “Adalet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/341–343. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çolak, Kamil. *XVI. Yüzyılda İstanbul’da İhtidâ Hareketleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Çolak, Mücahit. “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümler”. *ERZSOSDE* 9/2 (2016), 85–104.
- Diyarbakir Amid Mahkemesi 3715 Numaralı Sicil (1065)*. Haz. Mehmet Yahya Okutan vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- Diyarbakir Amid Mahkemesi 3712 Numaralı Sicili (1145–1212)*. Haz. Mehmet Yahya Okutan vd.

- Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- Diyarbakır *Amid Mahkemesi 3754 Numaralı Şer'îye Sicili (1151-1154)*. Haz. Mehmet Yahya Okutan vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Müлк*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2021.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)". *Belleten* LXV/61 (2001), 959-1005.
- Emecen, Feridun M. *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Erkan, Nevzat. "18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Sicillerine Göre Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinin Hukukî Boyutu". *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İhya)* I/1 (2015), 48-79.
- Gümüüş, Ercan. "17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti Hukuk Düzeninde Zamanaşımı (Mürûr-ı Zamân) Uygulaması ve Amid Mahkemesi'nden Bazı Örnekler". *OTAM* 42 (2017), 97-115.
- Gürer, Serpil. *XVII-XVIII. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Havas-ı Refia Mahkemesi Şer'îye Sicili*, İstanbul Müftülüğü Şer'î Sicil Arşivi, SS. HAREMAH Defter No: 11, 19, 62, 75, 77, 106, 108, 111, 112, 128, 140, 143, 263.
- Harput Şer'îye Sicili*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MŞH. ŞSC.d. No: 181, 278, 324, 368, 383, 384, 385.
- Harput Şer'îye Sicili*, Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Defter No: 38244-I, 38244-II, 38244-III, 38244-VI.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- İnalçık, Halil. "Mahkeme". *İslam Ansiklopedisi*. 7/149-151. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1978.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2018.
- Karabacak, Melike. "İrzımı İsterim: 19. Yüzyılda Cinsel Saldırı Davaları Üzerine Bir Vaka İncelemesi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/14 (2019), 189-212.
- Karacakaya, Recep – Yücedağ. *Osmanlı Arşiv Vesikaları*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- Karaman, Hayreddin. "Adalet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. I/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kısa, Yavuz. *Savaşlar Döneminde Anadolu Şehirleri: İkinci Viyana Kuşatması'ndan Pasarofça Antlaşması'na (1683-1718) Ayntab, Kayseri, Manisa ve Trabzon*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2023.
- Komisyon. *Hadislerle İslam*. 5. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kömbe, İlker. "Dünya Düzeninin Temelleri: Adalet Dairesi Literatürüne Giriş". *Dîvân: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 18/35 (2013/2), 130-198.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı Kadısı, Tarihi Temeli ve Yargı Görevi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 30/1 (1975), 117-127.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.
- Özkorkurt Ünal, Nevin. "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 57/1 (2008), 225-

242.

- Öztürk, Mehmet. *Kâdî Şüreyh*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Pangulu. “Mahkeme”. *İslam Ansiklopedisi*. 7/148–149. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1978.
- Peirce, Leslie. *Ahlak Oyunları 1540–1541: Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*. Çev. Ülkün Tansel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- Sağlam, Hadi. “Naslardaki Şahitlikle İlgili Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Işığında Kadınların Şahitliğinin Değerlendirilmesi”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (2008), 359–402.
- Schweigger, Salomon. *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578–1581*. Çev. Türkiş Noyan. İstanbul: Kitap Yayın Evi, 2014.
- Sezer, Furkan. *Suç Önleme Stratejileri Boyutuyla İç Güvenlik Hizmetleri Yöntemi: Edirne İl Emniyet Müdürlüğü Örneği*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Singer, Amy. *Kadılar, Kurallar, Kudüslü Köylüler*. Çev. Sema Bulutsuz. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1996.
- Tak, Ekrem. *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI–XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Gelişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Taşköprülüzâde, İsmâuddin Ebu’l-Hayr Ahmet Efendi. *Eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fi Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye: Osmanlı Bilginleri*. Çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Uzun, Celalettin. “Osmanlı Toplumunda Mühtedilerin Din Değiştirme Nedenleri ve Yaşadıkları Problemlere Dair Bazı Örnekler”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2022), 494–504.
- Uzun, Celalettin. *17. Yüzyılda Harput*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Yürük, Hüseyin. “Osmanlı Devletinde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet: Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa”. *Adalet Dergisi* 2/65 (2020), 631–654.